

ВОЛКУ

**ПОЛІТИКА РАДЯНІЗАЦІЇ В СЕРЕДИНІ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ
АДАПТАЦІЇ БОЙКІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ХЕРСОНЩИНІ)**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Радянський тоталітарний режим та масове суспільство в 1950-х рр.	
1.1. Базові елементи структури тоталітарного режиму в 1950-х рр.....	9
1.2. Homosoveticusсередини ХХ ст. як модифікований конструкт людини «нового зразка».....	12
РОЗДІЛ 2. Соціально-економічна та культурно-релігійна політика держави як вихідні елементи зміни зовнішнього виміру існування бойків-переселенців на Херсонщині	
2.1. Соціально-економічна політика радянської влади в умовах лібералізації тоталітаризму.....	16
2.2. Культурно-релігійна політика СРСР в середині ХХ ст.	19
РОЗДІЛ 3. Пропаганда як інструментарій трансформації внутрішнього виміру існування бойків на Херсонщині	
3.1. Загальні особливості пропагандо-агітаційних заходів радянської влади..	22
3.2. Основні напрями і методи пропаганди під час та після переселення бойків на Херсонщину.....	24
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	31
ДОДАТКИ.....	38

ВСТУП

Актуальність наукового дослідження детермінована у двох площинах: теоретичній та практичній. Теоретичний зріз обумовлюється відсутністю комплексних, наукових, ґрунтовних досліджень з означеної теми, що не сприяє відтворенню історичної справедливості, а формує хибні уявлення щодо різних аспектів переселення бойків на Херсонщину і складних реалій адаптації, а відтак і радянзації. Практичне значення дослідження полягає у врахуванні історичного досвіду адаптації переселенців в ході депортаційної політики Радянського Союзу, аналізі помилок, який допоможе уникнути небажаних експериментів в сучасності, особливо в умовах актуалізації проблеми внутрішньої міграції в результаті анексії Криму та російської агресії на Сході України.

Метою роботи є дослідження й аналіз політики радянзації, з урахуванням реалій адаптації бойків-переселенців на Херсонщині, внаслідок обміну ділянками державних територій між СРСР та Польщею, в середині XX ст.

Реалізація мети потребує вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати функціонування базових елементів структури тоталітарного режиму в 1950-х рр.;
- дослідити модифікований конструкт *homosoveticus* сер. XX ст., з урахуванням його змін в історичній динаміці;
- виявити особливості соціально-економічної політики радянської влади для розуміння природи змін зовнішнього виміру існування бойків-переселенців;
- показати характер культурно-релігійних трансформацій переселенців на Херсонщині та їх наслідки;
- визначити загальні особливості пропагандо-агітаційних заходів радянської влади до, під час та після переселення;
- виокремити основні напрями, методи та засоби пропаганди під час проведення депортаційної політики та після неї та дослідити їх вплив на формування нового світогляду бойків.

Об'єктом вивчення є політика радянзації середини ХХ ст. у зрізі адаптації бойків на Херсонщині після переселення у 1951 році.

Предметом дослідження виступають напрями радянської державної політики, спрямовані на радянзацію бойків за зразком *homosoveticus* на внутрішньому рівні – самоідентифікації і ментальності та зовнішньому – бутті та взаємодії із соціумом та державою.

Хронологічні рамки окреслюються 1950-ми роками – першим і найважливішим етапом адаптації бойків-переселенців на Херсонщині під час якого політика радянзації прослідковуються найяскравіше.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Херсонської області 1951-1959 рр. Всі назви населених пунктів та адміністративно-територіальних структур відповідають своїм назвам окресленої хронології.

Методологічну основу роботи склали: концепція тоталітаризму, теорія «масового суспільства», теорія ментальності, теорії соціальної ідентичності й адаптації, теорія пропаганди, а також авторська методологія вияву взаємозалежності зміни зовнішнього та внутрішнього виміру існування людини з формуванням якостей *homosoveticus*.

Перші дві теорії використані автором як базові для пояснення сутності детермінованості депортаційної та асиміляторської політики радянської держави (для погляду на проблему «згори»).

Інтегровані в розвідку теорія ментальності, теорії соціальної ідентичності й адаптації з паралельним використанням теорії пропаганди, дозволили дослідити зумовленість трансформації рис ментальності бойків як конкретної історичної соціальної групи у ході її радянзації на півдні України завдяки цілеспрямованому функціонуванню методів і засобів пропаганди (розгляд питання «знизу»).

Авторська модель взаємозалежності зміни категорій буття і свідомості за рахунок цілеспрямованої політики влади з якостями радянської людини, які мали паралельно формуватися, склала методологічний кістяк роботи. Такий підхід є спрощеним варіантом усім відомої діаграми Вена, коли при перетині

двох множин виникає третя – з одного боку абсолютно нова, а з іншого спільна для обох вихідних множин. Така взаємозалежність є цікавою з огляду на те, що сам по собі процес формування якостей *homosoveticuse* складним і тривалим, а при орієнтації тільки на зміну свідомості або ж навпаки на зміну побуту, навіть з урахуванням примусу в обох випадках, важко досягти потрібного результату швидко. Натомість при правильному і розумному поєднанні конкретних дій і методів пропаганди, можна одночасно впливати на два виміри існування людини – зовнішній і внутрішній, а потрібна якість формуватиметься сама по собі.

Теоретичну основу роботи склали принципи об'єктивності, всебічності й історизму. Для вирішення поставлених завдань провідними виявилися проблемно-хронологічний, структурно-системний, порівняльно-історичний та статистичний методи дослідження. Окрім того, автором використані соціологічні методи, зокрема інтерв'ювання та анкетування бойків, яких було переселено на Херсонщину у 1950-х рр.

Стан наукової розробки теми. Через прагнення сформувати позитивний образ радянської влади довгий час було замовчано багато злочинів, а тому зараз великою проблемою є недостатня кількість досліджень з питань переселення бойків на Херсонщину. Усю наявну літературу об'єднують кілька тенденцій. По-перше, дослідженням процесу переселення та адаптації бойків займаються переважно історики-аматори. По-друге, наразі немає жодної праці, котра комплексно розглядала б депортаційну політику СРСР, включно з переселенням бойків. По-третє, аспект адаптації та радянзації бойків у всіх наявних роботах майже не піднімається, основна увага приділяється ходу переселення та його наслідкам. Попри окреслені вище наявні історіографічні проблеми варто однак виділити деякі роботи.

На особливу увагу заслуговують дослідження Н. Кляшторної [40;57;58]. Авторка у своїх роботах показує «людське обличчя» переселення, детально приділяючи увагу самим бойкам, їх почуттям та емоціям. Однак у дослідженнях майже не піднімаються питання політичних процесів, а самі

роботи є здебільшого описовими за своїм характером, позбавлені системного теоретичного аналізу.

Цікавими є і ряд статей українських істориків Д. Петrenchко[49], Р. Попп [50], Ю. Сороки [52], О. Юристовського[54] та Т. Пронь[51], у яких дослідники намагаються дати відповіді на питання щодо причин та наслідків переселення. Ці роботи не розкривають адаптативних процесів бойків на Херсонщині, але є корисними з точки зору розуміння загального контексту депортації.

Для досягнення широко історичного контексту важливими були дослідження Р. Дрозда [38], Т. Снайдера [46], В. Сергійчука [45], Й. Надольського [55], І. Цепенади [56] та М. Поповича[41]. Згадані роботи дозволили виявити закономірності депортаційної політики СРСР та показали досвід адаптації українців в попередніх хвилях переселення.

Для досягнення поняття «тоталітаризму», важливим є урахування досвіду його дослідження в історичній динаміці. Наприклад, для розуміння природи тоталітарної влади та її адаптативності в залежності від часу та потреб важливими стали праці К. Поппера [43; 44], К. Фрідріха та З. Бжезінського[32] та Е. Джентіле [33; 37].

Для розуміння характеру пропаганди, її методів, напрямків та форм важливими стали праці Д. Ніколаса [34], Е. Аронсона[35], В. Соронченка[47].

Ментальні зміни бойків проаналізовано в контексті теорії ментальності та соціокультурної адаптації де вагомий внесок мають роботи М. Поповича [42], О. Захарової [48], Т. Тернера [59] та ін.

Таким чином, загальні теоретичні та методологічні роботи дозволяють комплексно визначити соціокультурні, політичні, історико-ретроспективні умови та засади депортації бойків, зрозуміти історичний контекст та особливості функціонування системи.

Джерельна база диференціюється на *писемні* – опубліковані та неопубліковані (архівні) та *усні джерела*: інтерв'ю (видані чи взяті особисто автором у переселенців).

Серед писемних джерел архівні справи виявлені у Державному архіві Херсонської області (ДАХО). Було опрацьовано 6 фондів: Виконавчого комітету Херсонської ради депутатів трудящих (облвиконкому) [2-6], Виконавчого комітету Нововоронцовської ради депутатів трудящих (райвиконкому) [7-9], Нововоронцовського районного відділу сільського та колгоспного будівництва [10], Гаврилівської сільської ради депутатів трудящих (сільради) [1], Управління уповноважених Міністерства заготівель СРСР в Нововоронцовському районі [11] та Нововоронцовських сільськогосподарських артілів (колгоспів) [12-14].

У комплексі документидають уявлення щодо «пріоритетності» державної підготовки до прийому переселенців, ряду організаційних моментів, розкривають особливості фінансування, що створює базу для розуміння специфіки соціально-економічної адаптації переселенців.

Опубліковані писемні джерела – Договір між СРСР і Польською Республікою про обмін ділянками державних територій від 15 лютого 1951 р. [15], Доповідна записка сектора пропаганди та агітації ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про політичну роботу у зв'язку зі зміною кордону між СРСР і Польщею [16] та Інформація Дрогобицького обкому КП(б)У заступнику завідуючого сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У про хід переселення з колгоспів Дрогобицької області [17] становлять нормативно-правову базу переселення, яка допомогла в ході дослідження опиратися на вихідні засади самого процесу, досліджувати і простежувати реакції населення та результат.

Неопубліковані усні джерела [18-22] були здобуті шляхом інтерв'ювання переселенців. Опубліковані [23-31] – містяться в книзі Н. Кляшторної [40]. Територіально інтерв'ю охопили 4 села Херсонської області, куди було здійснено переселення: Дудчани, Золота Балка, Гаврилівка, Зміївка, що дозволило розглянути особливості адаптації в кожному селі, виявити спільні та відмінні тенденції і сформулювати комплексне уявлення щодо процесу в цілому.

Отже, залучений масив документів і матеріалів в цілому створює достовірну та об'єктивну джерельну базу дослідження. У комплексі з літературою це дозволяє реалізувати поставлену мету та дослідницькі завдання.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проводиться дослідження, присвячене аналізу політики радянської крізь призму адаптації бойків-переселенців на Херсонщині в середині ХХ ст. До наукового обігу введено ряд архівних та усних джерел.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає у систематизації й узагальненні автором матеріалу, збагаченні знань про елементи адаптації бойків на Херсонщині в середині ХХ ст. Матеріали роботи та зроблені на їхній основі висновки стануть у пригоді при написанні курсових та дипломних робіт з означеної тематики, підготовці до семінарських і практичних занять з курсів новітньої історії України, новітньої історії Росії, етнології України та ін.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати роботи виголошувалися автором на: Всеукраїнській науково-практичній студентській конференції до 80-річчя заснування Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ, 14–15 квітня 2016 р.); XII і XIII Всеукраїнських наукових конференціях молодих істориків «Проблеми регіональної історії України» (м. Херсон, 5 травня 2016 р.; м. Херсон 19 жовтня 2017 р.). Автором була написана робота на Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт «Український визвольний рух 1920-1950-х рр.», яка посіла III місце (м. Київ, 2017 р.). Усього підготовлено до друку та опубліковано 5 робіт.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (6 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (59 найменувань), 3 додатків. Загальний обсяг роботи становить 40 сторінок, з них 30 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. РАДЯНСЬКИЙ ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ ТА МАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО В 1950-Х РР.

1.1. Базові елементи структури тоталітарного режиму в 1950-х рр.

Ще донедавна в історичній науці прийнятою догмою було те, що період тоталітаризму в Радянському Союзі закінчувався зі смертю Сталіна. Проте така парадигма значно обмежує природу самого тоталітаризму, а тому є відверто хибною. Радянський союз у 1950-х рр. продовжував лишатися тоталітарною державою, оскільки послаблення чи навіть зникнення окремих елементів у загальній структурі тоталітарного режиму під впливом тенденції тимчасової та відносної детоталітаризації (якою і була «Відлига»), ще не є достатньою підставою щоб вважати режим не тоталітарним. Навпаки після остаточної кристалізації тоталітаризму з'являються та активно використовуються у будівництві комуністичної держави нові елементи тоталітарної політики (зокрема і депортації), які не були масово застосованими, наприклад, у 1920-х рр. – на початковому етапі становлення радянського тоталітаризму, і проявилися вже у часи так званої «другої хвилі» радянізації на анексованих Радянським Союзом західноукраїнських землях після Другої світової війни.

Інструментально будемо розуміти під тоталітаризмом (лат. «totalitas» – повнота, цілість; «totalis» – увесь, цілий, повний) політичний режим та спосіб організації суспільного життя, який характеризується всеосяжним контролем з боку дуалістичної партії-держави над атомізованим масовим суспільством та особою, підпорядкуванням усієї суспільної системи офіційній ідеології та колективним цілям заради досягнення утопічної надмети [53, с. 196].

Смерть Сталіна, післявоєнна нестабільність та соціально-економічні проблеми в державі призводять до серйозної кризи і необхідності реформування системи. Проте вже перші роки правління Хрущова довели, що кардинальні реформи несумісні з тоталітарною моделлю держави апріорі, адже наріжним каменем є сама природа тоталітаризму (він дуже консервативний, а будь-які корінні зміни призводять до його поступового краху). Таким чином, перед державою постали два головних питання: модернізуватися, а значить деформувати систему чи продовжувати тримати курс на утопічну побудову комунізму? Вибір був зроблений на користь другого, тому політичний режим в

країні продовжив залишатися тоталітарним, хоча і зазнавши невеликих тимчасових змін та модифікацій, які можна порівняти хіба що з косметичним ремонтом.

Вихідними елементами політичного режиму в СРСР середини XX ст., «китами» тоталітаризму були:

- *Комуністична ідеологія*
- *Монополія (ЗМІ, економіка, збройні сили)*
- *Дуалістична партія-держава*
- *Бюрократія*
- *Пропаганда*
- *Репресії*
- *Ксенофобія*
- *Популізм*
- *Волюнтаризм*

Ідеологія – особливість будь-якого тоталітарного режиму у класичній теорії тоталітаризму. Комуністична ідеологія в Радянському Союзі упорядковувала суспільство та диктувала моделі поведінки. Комунізм за Хрущова, хоча і будучи за своєю природою утопічним, почав пропагуватися ще більше, підважуючи суспільний дух гаслами на кшталт: «Нинішнє покоління буде жити при комунізмі» [41, с. 558]. З новою силою за Хрущова починається і антирелігійна пропаганда, котра змушує людей відмовлятися від християнської віри, а відтак і від християнських цінностей на противагу комуністичному світогляду рівності і справедливості, через те, що релігія складала серйозну конкуренцію ідеології у боротьбі за свідомість мас.

Монополія, а разом і широка централізація – також базовий елемент будь-якої тоталітарної держави. Причому монополія на усі можливі сфери регулювання – ЗМІ, збройні сили, економіка. Хоча в період Відлиги і була проголошена формальна децентралізація промисловості у вигляді раднаргоспів, це не свідчить про зменшення всеосяжного контролю влади в економічній

сфері. На противагу промисловості, наприклад, в сільському господарстві процес був кардинально дзеркальний – з 1954 р. масово розпочинається процес укрупнення колгоспів.

Дуалістична партія-держава. Ліквідувавши ще на початку свого правління багатопартійність, комуністична влада по факту була і владою і опозицією та виконувала всі функції і ролі тогочасного політикуму. Це в свою чергу гарантувало їй вождям можливість всеосяжного контролю за громадянами та всіма сферами суспільства, а державні структури обернулися на прості механізми виконання партійних наказів.

Бюрократія, як закономірно сформований елемент тоталітарної держави, продовжував функціонувати протягом всього періоду існування СРСР, а його «спадщину» державні структури України відчують на собі і досі. Бюрократія створює можливості швидкого просування цілим зграям пристосуванців. Цілком залежна від партії, бюрократія, беззаперечно, становить єдину соціальну верству, інтереси якої збігаються з інтересами режиму[53, с. 197].

Пропаганда – інформаційний базис будь-якого тоталітарного режиму, який покликаний легітимізувати дії влади, змінювати свідомість громадян і методами прямого та опосередкованого впливу змушувати діяти за потрібним сценарієм.

Репресії. Протягом усього періоду існування СРСР репресії завжди були інструментом примусу, покарання і найбільшою опорою режиму. Вважається, що після проведення Хрущовим реабілітації колишніх репресованих жертв, репресії як елемент політики зникають, проте це не відповідає реальності. Репресії при Хрущові набувають нових, більш ліберальних форм, а деякі види покарань просто модифікуються. Наприклад, на зміну розстрілам та концентраційним таборам приходять ув'язнення. Але поруч із тим продовжується переслідування інакомислячих та людей з девіантною поведінкою, яка досить жорстоко каралася. Частиною репресій були і депортації населення.

Ксенофобія—елемент тоталітаризму, який впроваджується на противагу старому інтернаціоналізму. Причому ксенофобіяна думку партійної верхівки мала стати «шляхом об'єднання своїх на основі ненависті до чужих»[41, с. 667]. Особливо актуалізується ксенофобія після початку Холодної війни, коли весь світ за межами Союзу стає ворогами.

Популізмбув важливим елементом під час проведення Хрущовських реформ, тому що в умовах нестабільності і зубожіння мас важливо було вживати гучні гаслата обіцянки, що мали надихати населення, однією з яких був «скорий прихід комунізму». Метод «загравання» з населенням свого часу привів більшовиків до влади, тож до середини ХХ ст. ця система була стабільно налагодженою і активно функціонувала в державі.

Волюнтаризм — типовий елемент тоталітарного устрою, коли при прийнятті рішень владна верхівка керується своїми бажаннями та волею, а не розумом. Класичним прикладом волюнтаризму середини ХХ ст. є аграрні реформи Хрущова, включно з «кукурудзяною епопеєю». Укрупнення колгоспів, нераціональні посіви, ліквідація МТС з сільського господарства — всі ці волюнтаристські дії навмання призводять в результаті до чергової економічної кризи.

Таким чином, базові елементи тоталітарного режиму зайвий раз підтверджують тезу про адаптативність тоталітаризму, оскільки в залежності від потреб часу ці елементи можуть змінювати своє місце в ієрархії, а можуть зникати чи навпаки з'являтися.

1.2. Homosoveticusсередини ХХ ст. як модифікований конструкт людини «нового зразка»

Терміном «homosoveticus» зараз прийнято позначати жителів СРСР, переважно висвітлюючи їхні недоліки, але це реальна історична категорія людей, яких мала народити революція, а модифікувати час, для того аби це був свідомий авангард державотворення.

В залежності від змін потреб часу і держави, мала змінюватися і нова радянська людина, підлаштовуючись під нові виклики, даючи на них відповіді. Ті якості, які були передовими у *homosoveticus* в 20-х рр., відходили на задній план у 50-х ХХ ст. і це є процесом закономірним, адже суспільство середини ХХ ст. було відмінним від того, що було на початку становлення СРСР.

Є певний базовий набір елементів *homosoveticus* які не змінюються, незалежно від часу, бо вони гармонійно поєднуються з елементами ідеології, яка також не зазнає відчутних трансформацій. До бази *homosoveticus* можна віднести такі якості, як *комуністична ідейність, колективізм, потреба у патерналізмі, соціальний інфантилізм, конформізм* тощо. Проте зі зміною політики держави, змінювалися і її люди, а особливо яскраво це простежується впереломні моменти історії, яким була наприклад Друга світова війна. В цей період на перший план виходить *героїзм, жертівність, любов до Батьківщини (СРСР)*, що детерміноване загальною потребою в «ідеалах» – героях, які готові віддати своє життя на користь держави, стати прикладом і натхненниками для мільйонів. З переходом на мирні рейки існування у післявоєнний час ці риси поступово зникають, на зміну їм приходить *ксенофобія, духовна бідність, примарна стабільність тощо*. Все ж ці якості не варто абсолютизувати, бо реальність не завжди збігалася з задекларованим «курсом» держави.

Варто розуміти, що є ідеальний і реальний конструкт образу, або іншими словами теоретичний і практичний рівень існування *homosoveticus*. Теоретичний рівень – це ті ознаки, якими радянська людина має бути наділена в уявленні влади, на реалізацію яких вона ніби спрямовує свої дії. Практичний рівень – це реальний стан речей, до яких призводить діяльність цієї ж влади. Для наочності можна навести приклад колективізації: на теоретичному або ідеальному рівні вона мала сприяти підвищенню колективного духу, рівня ефективності праці, скооперованості населення, шляхом спільної роботи в колгоспі. Реально ж на практиці вона призвела до пасивності, безініціативності та байдужості до якості праці через відсутність мотивації та фактичне рабство. Незважаючи однак на видимі недоліки системи, в цілому радянські

люди все ж були опорою влади в період всього існування СРСР, а негативні риси, що формувалися в певних умовах звісно дестабілізували ситуацію у площині відносин «влада – громадяни», але не критично, адже сила тоталітаризму була більшою.

Загалом, ще Маркс стверджував, що є два вектори існування людини: буття і свідомість, а зміни в бутті, на його думку, мають неодмінно змінити свідомість [36]. Проте така формула є спрощеною, адже вона не враховує складність людської природи. На нашу думку, ця модель діє лише при взаємодії кроків, націлених як на буття так і на свідомість, які мають змінювати людину і формувати в неї нові якості. На трансформацію буття, або на зовнішній вимір існування людини, що розкриває її взаємодію з суспільством та владою впливає політика держави, яка створює свої «правила гри». За трансформацію свідомості або внутрішнього виміру людини, який відповідає за самоідентифікацію впливає пропаганда. І лише при органічному поєднанні цих двох інструментів – політики і пропаганди – трансформація людини може відбутися в найкоротший час та з великою ефективністю. Таким чином, внутрішній і зовнішній вимір вступають в перетин і у людини починає формуватися необхідна якість.

Отримавши у 1951 р. в обмін на Дрогобицьку область рівне їй за розміром Люблінське воєводство, згідно Договору про обмін ділянками державних територій [15], керівництво Радянського Союзу, маючи на меті ряд своїх геополітичних та ідеологічних інтересів, переселило на південь та схід УРСР усіх українців. Під переселенську акцію підпадала етнічна група бойків. Народжені на території Польщі та існуючи все життя в умовах відносної свободи та економічної і соціальної незалежності, бойки зіштовхнулися з новим радянським світом, в який мали так чи інакше інтегруватися. Питання бойківської інтеграції, а враховуючи реалії – радянзації – так чи інакше ставило перед владою СРСР нові завдання та змушувало адаптовувати стару модель під нові виклики. Переселенці мали пройти на Херсонщині той шлях, який корінне населення краю проходило ще в 20-30 рр. XX ст., тобто набути

характерних рис так званої «радянської людини» на рівні як буття, так і свідомості, чому сприяла злагоджена радянська політика на зовнішньому та внутрішньому вимірі (див. *Додаток А*).

Бойки до переселення мали абсолютно дзеркальний від бажаного *homosoveticus*-унабір людських якостей. На рівні самоідентифікації маємо три базові характеристики: *бойко, греко-католик і одноосібний господар*. У суспільних відносинах яскраво вираженими були такі якості як *практицизм*, що обумовлювалося важкими умовами праці і життя у гірській місцевості, де не було місця для теорії, а усі дії були цілком прагматичні та цілеспрямовані; *індивідуалізм*, який полягав у організації суспільно-економічних відносин, спрямованих на зміцнення одноосібного господарства та *помірна працьовитість*, котра обумовлювалася виключно власними потребами. У контексті відносин з Польською державою у бойків сформувалася *самодостатність і сподівання лише на свої власні сили*, особливо у контексті не надто лояльної національної політики в період Другої світової війни. Життя серед суворой природи на пограниччі формувало ощадність, а також самостійну турботу про завтрашній день, без жодних надій на сторонню допомогу.

Ситуацію в радянзації бойків покращував той факт, що завдяки злагодженій взаємодії політики держави і пропаганди за попередні 30 років, Радянський Союз вже мав опору – радянський народ. В цьому випадку поруч із діями влади, самі ж місцеві люди сприяли інтегруванню і асиміляції переселенців.

Таким чином, загальна політична ситуація в СРСР середини ХХ ст. була складним поєднанням спроб вийти з кризи і зберегти колишній курс на побудову комунізму, що детермінувало певну видозміну системи і модифікацію *homosoveticus*. Переселеним бойкам довелося не тільки інтегруватися в чужу їм систему, але і стати ланкою тоталітарної машини, її «гвинтиками», на що і були спрямовані дії влади в період адаптації переселенців.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ВИХІДНІ ЕЛЕМЕНТИ ЗМІНИ

ЗОВНІШНЬОГО ВИМІРУ ІСНУВАННЯ БОЙКІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ХЕРСОНЩИНІ

2.1. Соціально-економічна політика радянської влади в умовах лібералізації тоталітаризму.

На Херсонщині в бойків змінилося все – від соціального становища, побуту, професійної діяльності, порядків до клімату. Радянське керівництво ще з самого початку обирало південь та схід УРСР як місце переселення через те, що це були райони з усталеними радянськими порядками, тому вважалося, що перетворення переселенців в *homosoveticus* тут не стане великою проблемою. До того ж у зв'язку з запланованим будівництвом Каховської ГЕС та загальною нестачею робочих рук в колгоспах області, дефіцит людей мали заповнити переселенці [4, арк. 311].

На рівні соціально-економічної адаптації передбачалося набуття таких рис як: *колективізм, покірність, потреба у патерналізмі, надпрацьовитість, планіфікація та «Ініціативність замість свободи»*, на формування яких владою були направлені окремі сили.

Колективізм. Кооперація та колективізація – основа майбутнього комунізму, а отже сформувати у бойків почуття колективізму було першочерговим завданням. Усе ускладнювалося і тим, що попри проведену колективізацію в Дрогобицькій області ще в 1944-1946 рр., бажаючих вступати в колгоспи там було одиниці, оскільки майже всі мали своє одноосібне господарство. З приїздом на південь бойківська позиція залишалася незмінною, а подекуди навіть категоричнішою. В архівних документах не раз зустрічаються свідчення щодо того, що переселенці з перших же днів відмовлялися вступати в колгоспи, підкресливши, що ніколи до цього там не працювали і не збираються [2, арк. 14]. Поруч з тим, не заперечують цього і самі переселенці. А. Кріль задуге: «Нас відразу в колгосп записали. Ми тоді пішли до обкому, але нічого не допомогло. Кажуть: вас переселили в село, то й робіть у колгоспі. І ми зробилися, як полонені. Я, не повідомляючи в колгосп,

влаштувався на роботу на станцію. Але й там мене найшли. Кажуть: ти повинен у колгоспі працювати» [25]. Радикалізм влади поширювався. Відвертий опір супроводжувався вже не тільки попередженнями, але і репресіями. Таким чином всіх примусово все одно колективізували без жодних альтернатив.

Покірність. Репресії, що були розповсюджені як при Сталіні, так і при Хрущові, мали формувати у бойків беззаперечну готовність виконувати накази. До найрозповсюдженіших репресивних заходів можна віднести: ув'язнення, закриття в психіатричній лікарні як найрадикальніші, або більш лояльні – штрафи, погрози тощо. Самі ж переселенці часто згадують про репресії. Наприклад, Л. Романюк розповідає: «Батько наш дуже сильно советів не любив. Відмовлявся в колгосп іти, майно віддавати, професію міняти. Одного разу, коли він так відкрито про злочини влади кричав, його забрали в психічну лікарню, ніби він хворий на голову. Тримали його там доки Сталін не помер. Тоді вже дозволили забрати. Мізки йому тоді промили добре, бо повернувшись одразу в колгосп добровільно пішов. Так до самої смерті і не розповів нам, що з ним там робили»[17]. В усіх випадках ефект полягав у страху, який в кінцевому результаті формував у нормальної людини покірність, на що і робило ставку радянське керівництво.

Потреба у патерналізмі. Для того аби повністю маніпулювати новими громадянами, радянське керівництво мало створити видимість турботи над переселенцями. Таким чином у бойків мала виховуватися потреба у патерналізмі і розуміння того, що в обмін на свободу влада піклуватиметься їхніми потребами. «Турбота» виявилася у декларативних пільгах, можливості сплачувати за нові будинки не одразу та у праві не платити податки перші 5 років. Згідно документів, в найкоротший час переселенцям мали виплати усі компенсації за залишене в Польщі майно, а скот обмінювати на рівноцінні одиниці худоби [9, арк.381]. На практиці ж, ті хто оцінювали майно в Польщі обезцінювали його і у результаті бойки, депортовані на Південь України ставали заручниками ситуації, адже грошей з переоціненого майна не вистачало

навіть на те щоб придбати собі тут хату. Таким чином, люди мали відробляти свої ж гроші в колгоспах роками.

«Праця – найвища цінність». Бойки завжди славилися своєю працьовитістю,адже того потребувало життя в горах. Переселенцям були чужими пануючі на півдні професії і примусовий характер праці. В умовах загальної економічної кризи в країні, відмова від роботи не влаштовувала радянське керівництво, тим паче в таких масштабах, аджевархівах зазначалося, що «переселенці працюють погано, відмовляються виконувати роботу, а з 431 дієздатних, у будівництві беруть участі тільки 100» [12, арк. 36; 8, арк. 187].У зв'язку з цим була введена черга на отримання будинків. Будинки отримували в залежності від того, наскільки ефективно людина працювала на будівництві. Ті, хто найактивніше зводив будинки, добровільно вступав в колгосп – мав право першочергового отримання хати, а ті, хто якимось чином опиралися роботі – автоматично були в черзі останніми [12, арк. 19]. Принцип як у відомій радянській приказці: «хто не працює – той не їсть». У зв'язку з такими правилами, люди вимушені були працювати і виховувати в собі розуміння, що праця – це найвища цінність.

Планіфікація.Здавалося б, в плануванні як такому немає нічого поганого. Врешті-решт, маючи певний план дій у людини є орієнтири, реченці мотивація. Проте гіпертрофоване планування, яке пронизувало всі сфери життя в Радянському Союзі розвінчує попередню тезу. Для того, аби навчити своїх громадян «вписуватися» в рамки п'ятирічок, розпорядок і планування було крізь. М. Петях згадує: «Працювали ми по розпорядку. Хвилинка в хвилину. Навіть курити не можна було піти раніше, ніж то в плані дня написано. Ми їм що, машини якісь?»[19].

«Ініціатива – ерзац свободи».Бойкам була притаманна ініціативність, адже їх ніколи за неї не карали. ВСРСР в 20-30-х рр. ХХ ст. зайва ініціативність була непотрібна і навіть небезпечна для влади, але все змінюється з приходом до влади Хрущова. Генсек розумів, що зубожілі маси невдоволені своїм фактичним рабством, особливо на селі. В умовах нестабільної політичної

ситуації важливо було зберегти спокій в країні. Тоді було вирішено дозволити помірковану ініціативу, яка мала створити ілюзію свободи. Насправді ж, ініціатива дозволялася лише в локальних масштабах і лише для того аби продемонструвати, що з думкою населення хтось рахується, хоча і номінально. Переселенські ініціативи значно обмежувалися, проте іноді дозволялися, але тільки коли це задовольняло загальні потреби і правила. В. Петях згадує: «Мама наша ковбасу там у Польщі робила, в неї своя маленька фабрика була. Приїхали сюди – в колгосп одразу погнали. А вона ж ніколи в колгоспі не працювала, тоді пішла вона до сільського голови і попросилася свиней різати, тоді у селі цим промислом і займалася. Хоч якось виживали.» [18].

Отже, по приїзду бойки окрім безсумнівних труднощів щодо пристосування до існуючої в ті часи політичної системи, переживали складну соціально-економічну адаптацію. Маючи на меті якнайшвидшу радянізацію переселенців, влада створила нестерпні умови для виживання і сприяла швидкій асиміляції горян.

2.2. Культурно-релігійна політика СРСР в середині ХХ ст.

На шляху до якнайшвидшої радянізації, асиміляція охопила різні сфери життєдіяльності, в тому числі і культурно-релігійну. Загалом це було важливо і через те, що християнство пропагувало зовсім не ті цінності, якими мала володіти радянська людина, до того ж забагато релігійної обрядовості та «упереджень» суперечило загальній концепції «правильного» комуністичного світоустрою. І хоча в загальній політиці влади певний час був даний поступ у питаннях релігії, в середині ХХ ст. все знову змінюється.

Розгорнута антирелігійна кампанія не могла не позначитися і на бойках. В тих селах, куди їх переселили не було церков (навіть православних), за релігійні обряди жорстоко карали і загалом кон'юктура була не найприємніша. Поряд із тим продовжувалося цілеспрямоване насадження необхідних якостей *homosoveticus*-а, таких як *комуністична ідейність, жертовність, інфантилізм* тощо.

Комуністична ідейність. За задумом партійного керівництва, релігію людям мали замінити комуністичні імперативи. Християнські свята замінювали радянськими – святами праці, урожаю, днями народження вождів, ювілеями колгоспів, річницями жовтневої революції тощо. Таїнства хрещення були замінені на посвяти у піонерів та жовтенят. Такими кроками комунізм мав стати заміною релігії для переселенців. Проте бойки дуже берегли свою віру: ховали ікони, таємно відвідували церкву в сусідньому селі, яку ще не встигли закрити, дотримувалися традицій святкування Різдва, Великодня та інших найбільших християнських свят, не дивлячись на погрози і заборони. В. Срога згадує: «Релігія дуже важлива для нас була. Ми молилися кожен день. Мама всіх нас навчила молитви на польській мові, щоб ніхто навіть не розумів, що ми робимо, адже дуже сильно переслідували тут таких»[21]. Проте такі дії не могли залишатися непоміченими і показовими стали деякі арешти та заслання. Поруч із комуністичною ідейністю таким чином виховували і **покірність**.

Жертовність. Не тільки релігія страждала і мала поступитися місцем комунізмові в головах людей. На побутовому рівні людей змушували жертвувати власними амбіціями заради «вищої мети». Нормальною практикою була відмова від навчання заради роботи. Освіта протиставлялася добробуту колгоспів, адже «освіта не допоможе збудувати комунізм, а от виконаний план посівів – так» – згадують переселенці [22]. Леся Романюк також розповідає, що влада всіляко обмежувала бажання довчитися переселенцям: «Освіта важко давалася. У школі з 8-9 класу підручники треба було купляти. А грошей ні у кого не було. Виходить одразу треба було на роботу іти. А в колгоспах сміялися: вже чому надо вас навчили, не переживайте»[20].

Соціальний інфантилізм. Окрім формування в переселенців потреби у патерналізмі, влада почала «перевиховання» своїх нових дітей. Плацдармом маніпуляцій стала освіта. Бойківську говірку часто сприймали як за невміння говорити, а отже було прийнято рішення заново відправляти в заклади освіти новоприбулих переселенців. В архівних документах також зазначається про потребу відкриття додаткових класів для переселенців шкільного віку, а

частину дорослих відправляли на курси перепідготовки, де «ліквідовували їхню безграмотність» [8, арк.193-195]. Насправді ж шляхом пропаганди та методів маніпуляції бойків змушували переконуватися в хибності своєї говірки, своїх поглядів і своєї культури загалом та проходити «перевиховання» для того аби стати почесними дітьми СРСР.

Окремо варто відмітити таку якість як **«примарна стабільність»**, формування якої пронизувало всі сфери життєдіяльності. Радянська влада постійно годувала своїх громадян обіцянками кращого життя, яке неодмінно буде. Загалом, життя радянських людей було досить розпланованим. Кожен знав, що спочатку він іде до школи, потім працює, одружується, народжує дітей, знову працює, а потім прийде комунізм і «стане жити ще краще». Таким чином, влада привчала людей жити за своєрідним однаковим сценарієм. Люди, що відхилялися від нього вважалися ганьбою суспільства. Це пояснює той факт, чому бути неодруженим в 25 років вважалося неприпустимим. «Сценарій життя» позбавляв людей альтернативи з одного боку і страху за своє майбутнє з іншого. Примарна стабільність змушувала людей спокійно реагувати на негаразди, адже в кінці за сценарієм все одно все закінчується добре. До речі, на формування в бойків цієї якості більше впливала не влада, а саме суспільство, адже потроху інтегруючись у нього переселенці підпадали під вплив цих стереотипів, а тому змінювали і власні моделі поведінки.

Таким чином, організована політика влади у взаємодії з прямим та опосередкованим впливом суспільства формували у бойків необхідний базис якостей *homosoveticus* на зовнішньому вимірі існування. Ефективність політики була сильною, але, як свідчать факти, недостатньою для остаточної асиміляції переселенців. Підсилювала цей ефект пропаганда, яка була головним інструментарієм зміни свідомості бойків.

РОЗДІЛ 3. ПРОПАГАНДА ЯК ІНСТРУМЕНТІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО ВИМІРУ ІСНУВАННЯ БОЙКІВ НА ХЕРСОНЩИНІ

3.1. Загальні особливості пропагандно-агітаційних заходів радянської влади.

Пропаганда, як елемент тоталітарного режиму, слугувала радянській владі інструментом впливу на свідомість людей протягом усієї історії СРСР та засобом зміни ментальності бойків після їх переселення.

Методологічно під пропагандою розумітимемо систематичне розповсюдження інформації або ідей, спрямованих на поширення фактів (правдивих і не правдивих) та інших відомостей для впливу на суспільну думку та контролем за нею [34, с.322-323].

В Радянському Союзі існувало Управління пропаганди та агітації, завданням якого було планування і реалізація заходів, спрямованих на укріплення владних позицій та ідей на підсвідомому рівні громадян. Кожний державний крок не обходився без впливу цього управління, а особливо коли мова йшла про дії влади, котрі завідомо суперечили інтересам людей. Партійне керівництво розуміло, що перед безпосередньою депортацією необхідно було створити ідеологічне підґрунтя для того аби пом'якшити ситуацію у сприйнятті бойками цієї новини. З огляду на це можна поділити пропаганду на 2 етапи: *додепортаційний і постдепортаційний*.

Основним завданням додепортаційного етапу було подати новину про переселення з найкращого боку. Постдепортаційний етап був вже конкретно організований для загальної інтеграції і радянзації переселенців.

Попри плюралістичний спектр унікальних методів і прийомів, пропаганда має ряд загальних особливостей, врахування яких підвищує її ефективність. Слід виділити такі загальні елементи ефективної пропаганди: *інформаційна блокада, багатократне повторення, тривалість, дозування та адаптивність*.

Інформаційна блокада полягає у тому, що альтернативні джерела інформації повністю блокуються, а потрібний посил залишається єдиним, а значить правильним. В тоталітарних державах зазвичай немає проблем з

інформаційною блокадою, адже у руках влади зосереджені всі засоби масової інформації, які вона використовує у своїх стратегічних цілях.

Не менш важливим правилом пропаганди є **багатократне повторення**. Причому важливим є використання різних носіїв поширення інформації – радіо, плакатів, листівок, газет, лекцій, людей. У людини на підсвідомому рівні закладена функція сприйняття інформації, якщо вона її чула більше ніж тричі в житті[35, с. 153]. У Радянському Союзі розуміли це, а тому потрібна інформація лунала скрізь, закарбовуючись в пам'яті у тих, на кого вона націлена. Добре вивчивши людську природу, пропагандний відділ вважав, що навіть черги в магазинах – це плацдарм для поширення чуток, тому агітатори спрацьовували і там, де здавалося б політики бути не може [39 с.132]. Під час переселення владою також були використанні різні засоби пропаганди: лекції («Сталінська дружба народів», «Великі будови комунізму») [16], люди-агітатори, що привозили до Дрогобицької області хліб, розповідаючи про «райське» життя в Союзі, фотокартки щасливих колгоспників півдня тощо.

Наступною запорукою вдалої пропаганди є її **довготривалість і неперервність**, при цьому важливо аби інформаційний посил мав один вектор, а повідомлення підтверджували один одного, розширюючи та доповнюючи [35, с. 48]. Одна правда, повторювана кілька днів загубиться на фоні брехні, яку транслюватимуть місяць в різних інтерпретаціях. Саме тому пропагандисти майже за пів року до початку переселення постійно спілкувалися з людьми, демонструючи їм тільки переваги майбутнього місця проживання і тамтешніх умов життя.

Не менш важливим є **дозування** інформації. Зваливши на плечі людей одразу весь тягар інформації можна отримати дзеркальний ефект: замість змін у свідомості та сприйнятті можна навпаки отримати закритість людини, стрес. А довіра до інформатора у цьому випадку буде втрачена раз і назавжди. Розуміючи це, агітатори поступово готували людей, починаючи з безвинних маніпулятивних опитувань і завершуючи вже конкретними звітками про підписаний договір.

Варто звернутись до напрямків пропаганди, говорячи про її **адаптивність**. Можна виділити три основні: *переконання, маніпулювання та примус*. Пропаганда завжди має бути гнучкою та вміти збалансовувати ситуацію. Є три реальні способи впливу на людину: переконання – коли шляхом розмов, заохочень і прикладів людина добровільно погоджується на запропонований варіант розвитку подій; маніпулювання – коли шляхом обману, людина змушена піддатися на вимоги агітатора; та примус – коли ставлячи людину в жорсткі рамки, тиснучи на її слабкості, пропагандист примушує її діяти за його сценарієм. Ефективною пропаганда буде лише в тому випадку, коли агітатор зможе вдало поєднати між собою ці три способи впливу, підібравши правильні методи у різних ситуаціях.

Таким чином, напрацювавши за десятиліття досвіду депортацій, необхідних пропагандо-агітаційних навичок, радянська влада володіла інструментами впливу на свідомість людей, вдало застосовуючи їх під час та після переселення бойків на Херсонщину.

3.2. Основні напрями і методи пропаганди під час та після переселення бойків на Херсонщину

За методи радянської пропаганди взяті найбільш виражені та найчастіше уживані приклади, хоча цей список не є абсолют, а може бути доповнений і скоригований в залежності від того, який критерій взятий за основу (див. *Додаток Б*).

У напрямку **переконання** радянською владою були використані такі методи: *соціальне схвалення, люди-медіатори, підміна понять, видавання бажаного за дійсне, слова-класифікатори, «солодка цукерочка»*.

Соціальне схвалення – досить популярний метод пропаганди, оскільки не варто забувати, що людина – істота соціальна перш за все. Правильна апеляція до людських побоювань бути ізгоєм іноді сильніше за всілякі аргументовані пояснення. Радянська влада ще до переселення намагалася видати депортацію за добровільне волевиявлення бойків, тому як згадуються

переселенці, апелювала до найвпертіших з них із закликами на кшталт: «А ваші сусіди вже написали заяви на добровільне переселення»[26]. В деяких випадках це спрацьовувало, проте для більшості це виявилось марним. Після приїзду на Херсонщину цей метод також активно використовувався для пропагування вступу в колгоспи. Тим, хто чинив опір завжди ставили в приклад більшість, «яка вже давно погодилася і не має зараз жодних проблем»[19] і таким чином, методом соціального схвалення, у бойків мала формуватися якість **колективізму**.

Найкраще пересічні люди сприймають інформацію від знайомих, родичів та очевидців. **Медіатор** – це людина, котра користується довірою у певного кола людей, інформація від якої зазвичай сприймається як апріорі достовірна [47]. Медіаторів обирали серед тих, хто мав прорадянські погляди, показували їм багатства степів, виноград, коровай. Медіаторами була і та молодь, яка їхала в першу чергу на Херсонщину, щоб будувати. Метод медіаторів використовувався і при адаптуванні людей до **планіфікації**, коли на усіх підприємствах були спеціальні люди, котрі контролювали дотримання планів, але при цьому мали дружні стосунки з більшістю, тому від них зауваження або інформація не сприймалася «в штики».

Невдоволення лунало скрізь, а за надто агресивні промови проти СРСР, люди визнавалися ворогами народу. Всіх протестуючих зазвичай називали «оунівцями» або «націоналістами», створюючи асоціативний ряд, що всі націоналісти вороги народу і навпаки. Цей пропагандистський метод має назву «**підміна понять**», коли один відомий факт, ставиться в один ряд з негативним фактом, набуваючи таким чином також негативного забарвлення. Таким самим методом користувалися більшовики і при формуванні **комуністичної ідейності**, шляхом змалювання релігійних свят та обрядів джерелами пияцтва та дармоїдства.

Перед переселенням на Херсонщину, бойкам казали про те, що до їх приїзду все готове та оснащено, наголошуючи на тому, що вони навіть не помітять різниці між «було» і «стало» [23]. Самі переселенці та архівні джерела

насправді підтверджують повну неготовність до прийому бойків на півдні. Динаміка будівництва (див. *Додаток В*) вражала своїми низькими темпами, а людям роками доводилось жити на квартирах у місцевих, працювати на будівництві своїх же домівок та сплачувати за них додатково кошти. Влада робила вигляд, що вона стурбована адаптацією переселенців, тому йдучи на поступки в питаннях податків виховувала **потребу у патерналізмі** методом **видавання бажаного за дійсне**.

Слова-класифікатори – це спеціально підібрані яскраві прикметники або іменники, які ставали своєрідною «приправою» для основного повідомлення, тим самим надаючи позитивного чи негативного забарвлення словам. Використовувався у гаслах та назвах. Наприклад, до переселення агітатори часто кричали «Рубайте ліс собі на хати», підкреслюючи, що переселенці це роблять для власного добробуту, хоча згідно їх коментарів, «свого» лісу на Херсонщині вони так і не побачили[24]. Назви лекцій, що проводилися до переселення: «Сталінська дружба народів», «Великі будови комунізму», «Українсько-буржуазні націоналісти – слуги американсько-англійських імперіалістів»[16] також свідомо підкреслювали велич комунізму, деформували сутність українських націоналістів тощо. Назва Херсонської газети – «Наддніпрянська правда» теж навмисно концентрує увагу громадян, що вся інформація у ній має сприйматися як правдива.

«Солодка цукерочка» – гіперболізований метод пропаганди, який полягає у заохоченні до певних дій, за допомогою нагороджень, привілеїв, який має на підсвідомому рівні мотивувати людей діяти ще ефективніше. Такими заохоченнями були дошки-пошани, грамоти за плідну працю, а найактивнішим – медалі [1, арк. 54; 28]. Такі приємні дрібниці окрім підвищення мотивації формували велику **шану до праці**, даючи розуміння переселенцям, що за надроботу вони отримуватимуть більше.

У випадках коли переконання не діяло, доводилося застосовувати **маніпуляцію**, шляхом створення *фальшивої дилеми* та методом *напівправди*.

Завданням **фальшивої дилеми** є створення для людини двох «або», але таким чином аби вибір впав на потрібний для пропагандиста варіант. Маніпуляцією почали користуватися ще під час самого переселення, коли шантажем змушували писати заяви до колгоспу, але тоді він себе не виправдав. В. Моцьо згадує: «Я пам'ятаю, як перед подачею товарняка з'явився другий секретар райкому партії і заявив людям: Одноосібників розміщати у трьох останніх вагонах. Ці вагони у Жмеринці будуть відщеплені і поїдуть в Сибір. Помилуємо, якщо зараз напишете заяви до колгоспу». Почувши це односельці почали вмовляти одноосібників писати заяви. Однак ніхто заяв не подав. Райкомівцеві відповіли відкрито: «Якщо ми вже покинули рідну хату, то можемо їхати і в Сибір»»[30]. Більш дієвим метод виявився вже після переселення, коли створенням чергової фальшивої дилеми людей змушували працювати в неділю, погрожуючи їм конфіскацією майна в разі незгоди[29]. Поруч із цим в бойках виховували **жертвність**, постійно змушуючи маніпуляціями зневажати власними інтересами.

Метод **напівправди** полягає у тому, аби не договорювати всього, а подавати інформацію, у якій лише частина (і зазвичай не основна) є правдою, а все інше або брехня, або взагалі відсутнє. Цей спосіб маніпуляції застосовували коли ще ніхто не знав про переселення. В. Ступак згадує: «Нас просто обманули. Ще ми не знали, що будуть виселяти, а вони почали переписувати наше майно: скільки саду, городу, яка хата... Кожен старався менше записати, бо податки були дуже високі» [31]. Цей же метод використовували, коли годували бойків утопією про щасливе майбутнє при формуванні ілюзій щодо **примарної стабільності**.

Методи **примусу** хоча і не були особливо поширеними у пропаганді переселення, проте в потрібні моменти показували свою дієвість. До їх числа належать: *упор на авторитет, контроль Мільє та руйнування авторитету*.

Упор на авторитет використовується для тиску сильніших над слабшими. Зазвичай цей метод дієво діє на площині відносин начальник-підлеглий або вчитель-учень. Ще в Дрогобицькій області дітей в школах

змушували писати добровільні заяви на виселення, щоб вдома дорослі лише поставили підписи [27]. Таким чином авторитетом давили на слабких дітей, а нечитаючі дорослі ставали заручниками ситуації. Частково цей метод використовували і при формуванні **покірності**, адже діти в цьому випадку ставали заручниками чужих рішень.

Не варто применшувати і намагання радянської влади контролювати соціальне оточення переселенців. На Херсонщині розподіл по професійним групам був зроблений в пропорції 1 переселенець на 2 місцевих [6, арк. 43]. Примусове ізолювання, націлене на бажання регулювати середовище свідчить про використання методу пропаганди, що називається **«контроль Мільє»**. Контроль соціального оточення прямопов'язаний з контролем за ініціативою, яка дозволялася, але помірковано. Завдяки контролю над переселенцями влада нічого не випускала зі свого поля зору, але переселенці відчували певну **свободу** в діях, хоча і під наглядом.

Руйнування авторитету у випадку з бойкам проявлялося у тому, що створюючи усі умови для сумнівів у власній культурі (потреба перевчатися, сміх з традицій, говірки, одягу, заборона волевиявлення) призводило до того, що авторитет власної культури падав, а це згідно теорії ментальності перший крок до відмови, що веде до примусової трансформації самоідентифікації. Поруч із тим це впливало на те, що бойки ставали дедалі більше **інфантильними**, що і було потрібно радянському керівництву.

Таким чином, вдало підібране поєднання та чергування різних напрямків та методів пропаганди протягом переселення та під час адаптації гарантувало радянському керівництву закріплення якостей *homosoveticus* у бойків тільки тепер на внутрішньому вимірі – на рівні ментальності.

ВИСНОВКИ

Переселивши на Херсонщину бойків, внаслідок обміну ділянками державних територій в 1951 р., радянська влада усвідомлювала необхідність

виваженої радянізації для якнайшвидшої адаптації переселенців під існуючі порядки. Оскільки бойкам були чужими ментальність місцевих жителів та їхні порядки, лише цілеспрямоване поєднання політики і пропаганди могло гарантувати швидке зливання з основною масою і перетворення переселенців в *homosoveticus*.

При домінуванні тільки впливу на зовнішній вимір існування бойків – на їх побут, стосунки в соціальних групах – їх свідомість змінювалася би набагато повільніше, зі зміною поколінь. Швидкий же ефект гарантував двухвекторний вплив: на свідомість, шляхом пропаганди і на побут, шляхом соціально-політичних дій. З огляду на це, цілеспрямований процес формування *homo soveticus* виглядав так:

Колективізм: заборона одноосібного господарства на зовнішньому вимірі існування, поєднується з апелюванням до страху бути поза суспільством на внутрішньому рівні, методом соціального схвалення.

Потреба у патерналізмі: поступки в соціально-економічній політиці, пільги та дотації від держави на зовнішньому вимірі у поєднанні з декларативністю та видаванням бажаного за дійсне, з метою закарбувати в свідомості ілюзію «турботи» влади своїми новими громадянами.

«Праця – найвища цінність»: вибудова системи черг на будинки в залежності від якості праці з боку буття і заохочення у вигляді дошок пошани та медалей на рівні свідомості для формування бажання (необхідності) працювати ще краще та більше.

Покірність: репресії, що формують страх і готовність до беззаперечного виконання чужих наказів на зовнішньому вимірі та упор на авторитет на внутрішньому вимірі, для розуміння бойками своєї залежності від наказів та вимог.

Жертовність: шляхом використання фальшивих дилем, де результат все-одно на користь влади на рівні пропаганди та умови відмови від власних амбіцій заради «вищої мети» на рівні політики.

Планіфікація: використання довірених осіб для переконання переселенців діяти за планами керівництва на внутрішньому вимірі та життя в умовах планової економіки на рівні соціально-економічної сфери.

Комуністична ідейність: взаємозалежним шляхом спотворення релігії та її сприйняття як на рівні свідомості так і на рівні буття (заміна обрядовості, підміна понять, заборона церкви тощо).

Інфантилізм: використанням освіти як інструменту швидкого перевиховання на двох рівнях, що дозволило перетворити бойків в беззахисних дітей Радянського Союзу, яких держава має захищати.

«Ініціатива – ерзац свободи»: можливість проявляти ініціативу в локальних діях у зовнішньому вимірі існування, але контроль соціального оточення, шляхом створення «груп за інтересами», які мали б ізолювати особу від попередніх вірувань і цінностей на внутрішньому.

Примарна стабільність: формується як утопічна віра у те, що декларує влада, яка пов'язана з завчасно відомим «сценарієм життя» кожного громадянина СРСР на рівні буття та використанням напівправди на рівні свідомості.

Результатом вдало проведеної радянзації став поступовий але стабільний відхід від власної культури, мови, релігії бойків-переселенців на Херсонщині, який відбувся в лічені роки адаптації. Сьогодні бойківського автентичного осередку серед сучасного населення Херсонської області майже не залишилося, а людей, сумуючих за радянськими часами, вистачає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Писемні

Неопубліковані

Державний архів Херсонської області (ДАХО)

*Ф.Р. – 914. Гаврилівська сільська рада депутатів трудящих (сільрада)
1950-1967 рр.*

Оп.3

1. Спр. 23. Книга протоколів засідань правління Гаврилівської сільради за 1951 р. – 79 арк.

Ф. Р. – 1979. Виконавчий комітет Херсонської обласної ради депутатів трудящих (облвиконком) 1951 р.

Оп. 3.

2. Спр. 791. Листування з Радою Міністрів УРСР про будівництво в колгоспах області жилих будинків для переселення. – 181 арк.
3. Спр. 792. Постанови і рішення обкома КП(б)У і облвиконкома про прийом і розміщення переселенців, виділення грошових позик на господарське користування. – 18 арк.

Оп. 4.

4. Спр.67. Листування з закладами і організаціями області про прийом та господарське облаштування переселенців, забезпечення розгортання будівництва Каховської ГЕС та ін. – 318 арк.
5. Спр. 70. Листування з закладами і організаціями області про прийом переселенців, підвищення урожайності кормових культур та ін. – 325 арк.

Оп. 5.

6. Спр. 98. Листування з Нововоронцовським райвиконкомом про незадовільний стан переселенського будівництва, капітальне будівництво, буд.матеріали та ін. – 62 арк.

Ф.Р. – 3123. Виконавчий комітет Нововоронцовської ради депутатів трудящих (райвиконком) 1950-1951 рр.

Оп.1.

7. Спр. 35. Рішення райвиконкому про прийом переселенців, організацію будівничих робіт, хід будівництва Каховської ГЕС та ін. – 255 арк.
8. Спр. 36. Постанови і рішення райвиконкому про організацію точок побутового збуту, про виділення ділянок землі для будівництва будинків та ін. – 207 арк.
9. Спр. 38. Рішення райвиконкому про контроль за ходом будівництва будинків для переселенців, ходом сільського та колгоспного будівництва, ходом будівництва Каховської ГЕС та ін. – 387 арк.

Ф.Р. – 3426. Нововоронцовський районний відділ сільського та колгоспного будівництва 1950-1958 рр.

Оп.1

- 10.Спр. 8. Плани будівництва тваринницьких приміщень, культурно-побутових будівель, господарських споруд і домів переселенців. – 31 арк.

Ф.Р. – 3432. Управління уповноважених Міністерства заготівель СРСР в Нововоронцовському районі (уповмінзаг)1950-1953 рр.

Оп.1

- 11.Спр. 14. Виконавчі звіти продукції рослинництва та тваринництва Нововоронцовського району за 1951 р. – 303 арк.

Ф.Р. – 3881. Нововоронцовські сільськогосподарські артілі (колгоспи) 1950-1956 рр.

Оп.1

- 12.Спр. 56. Книга протоколів загальних зборів колгоспників і засідань правління колгоспу «Шлях Комунізму» за 1951 р. – 59 арк.
- 13.Спр. 128. Книга протоколів загальних зборів колгоспників і засідань правління колгоспу «Ім. Молотова» за 1951 р. – 44 арк.
- 14.Спр. 76. Книга протоколів загальних зборів колгоспників і засідань правління колгоспу «Червонофлотець» за 1951 р. – 25 арк.

Опубліковані

15. Договір між СРСР і Польською Республікою від 15 лютого 1951 р. про обмін ділянками державних територій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[https://ru.wikisource.org/wiki/Договор_об_изменении_границ_между_СССР_и_Польшей_\(1951\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Договор_об_изменении_границ_между_СССР_и_Польшей_(1951)).
16. Доповідна записка сектора пропаганди та агітації ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про політичну роботу у зв'язку зі зміною кордону між СРСР і Польщею. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://na5ballov.pro/lib/istoriograf/1021-snytko-tg-red-dokumenty-i-materialy-po-istorii-sovetsko-polskih-otnosheniy.html>.
17. Інформація Дрогобицького обкому КП(б)У заступнику завідуючого сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У про хід переселення з колгоспів Дрогобицької області // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 208-209.

Усні

Неопубліковані

18. Інтерв'ю з Петях В., 1943 р. н. Місце проведення та запису інтерв'ю с. Дудчани, січень 2016. Транскрибований аудіо запис.
19. Інтерв'ю з Петяхом М., 1934 р. н. Місце проведення та запису інтерв'ю м. Херсон, жовтень 2015. Транскрибований аудіо запис.
20. Інтерв'ю з Романюк Л., 1946 р. н. Місце проведення та запису інтерв'ю м. Херсон, жовтень 2015. Транскрибований аудіо запис.
21. Інтерв'ю з Срогою В., 1931 р. н. Місце проведення та запису інтерв'ю с. Дудчани, травень 2016. Транскрибований аудіо запис.
22. Інтерв'ю з Срогим М., 1949 р. н. Місце проведення та запису інтерв'ю с. Дудчани, травень 2016. Транскрибований аудіо запис.

Опубліковані

23. Інтерв'ю з Гентіш І., 1905 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 64.

- 24.Інтерв'ю з Димитр М., 1928 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 62.
- 25.Інтерв'ю з Кролем А., 1905 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 117-118.
- 26.Інтерв'ю з Лаврінок І., 1931 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 120-121.
- 27.Інтерв'ю з Лесишак Л., 1940 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 40.
- 28.Інтерв'ю з Мазур І., 1926 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 93.
- 29.Інтерв'ю з Мазуром П., 1921 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 92.
- 30.Інтерв'ю з Моцьо В., 1932 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 54.
- 31.Інтерв'ю з Ступаком В., 1937 р. н. // Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 48.

Література

Монографії

- 32.Friedrich C. Totalitarian Dictatorship and Autocracy [Electronic resource] / C. Friedrich, Z. Brzezinski. - Mode of access: <http://ahr.oxfordjournals.org/content/63/2/367.extract>.
- 33.Gentile E. The struggle for modernity: Nationalism, Futurism and Fascism / E. Gentile. – Westport, Connecticut, London: Praeger, 2003. – 224 p.
- 34.Nicholas J. C. Propaganda and mass persuasion: a historical encyclopedia, 1500 to the present. – California: ABC-CLIO Inc, 2003. – 504 p.
- 35.Аронсон Е. Епоха пропаганди: механізми переконання, повсякденне використання та зловживання / Е. Аронсон, Э. Пратканіс. – СП: прайм-ЄВРОЗНАК, 2003. – 257 с.

- 36.М. Геллер Машина та гвинтики. Історія формування радянської людини [Електронний ресурс] / М. Геллер. – Режим доступу: http://krotov.info/library/04_g/el/gell_22.htm.
- 37.Джентиле Э. Фашизм, тоталитаризм и политическая религия: определения и критическиеразмышления над критицизмом интерпретации [Электронныйресурс] / Э. Джентиле. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/10519>.
- 38.Дрозд Р. Історія українців у Польщі в 1921-1989 роках / Р. Дрозд, Б. Гальчак, І. Мусієнко. – Х.: Золоті сторінки, 2013. – 272 с.
- 39.Кісь О. Українські жінки у горнилі модернізації / О. Кісь. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 304 с.
- 40.Кляшторна Н. Акція 51. Останні свідки / Н. Кляшторна. – Вінниця : ДП «ДКФ», 2006 – 232 с.
- 41.Попович М. Кровавый век / М. Попович. – Х.: Фолио, 2017. – 991 с.
- 42.Попович М. Теорія ментальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.filosof.com.ua/Mentaltheorie/P1_1.pdf.
- 43.Поппер К. Открытоеобщество и еговраги [Электронный ресурс] / К. Поппер. – Т. 1. – Режим доступа: http://krotov.info/lib_sec/16_p/pop/per_1.htm.
- 44.Поппер К. Открытоеобщество и еговраги [Электронный ресурс] / К. Поппер. – Т. 2. – Режим доступа: http://www.beroa1.in.ua/open_society/2/part_1.html#contents.
- 45.Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / В.Сергійчук. – Тернопіль: Тернопіль, 1997. – 440 с.
46. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 – 1999 / Т. Снайдер. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 464 с.
- 47.Сороченко В. Енциклопедія методів пропаганди (як нас обробляють ЗМІ, політики і реклама) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tayna-net.org/files/enciklopediya_metodov_propagandy.pdf.

48. Захарова О.В. Соціальна ідентифікація і соціальна ідентичність в змінюючому суспільстві / О.В. Захарова. – Иркутск: ІГУ, 2010. – 95 с.
49. Петrenchко Д. Збережемо пам'ять / Д. Петrenchко // Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 228–231.
50. Попп Р.П. Депортаційно-переселенські процеси в Дрогобицькій області (1944-1953 рр.) / Р. П. Попп // Наукові праці історичного факультету Запорозького національного університету. – 2014. – № 38. – С. 203–206.
51. Пронь Т. Українці-переселенці з Польщі в Українській РСР у повоєнний період: внутрішньоетнічний соціальний конфлікт // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнар. конф. / ред. кол. В. Н. Литвин / В. Н. Литвин. – К., 2011. – С. 455-462.
52. Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944-1946 роки) / Ю. Сорока // Етнічна історія народів Європи: історико-етнологічні дослідження і національна ідея: збірник наукових праць. – 2001. – №9. – С. 95–98.
53. Твердовський А.Ю. Радянська політика соціального забезпечення населення у контексті становлення тоталітарної держави та суспільства у 1920-х рр. (за матеріалами Держархіву Херсонської області). Ч.1. / Твердовський А.Ю. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 44. – Т.1. – С. 195 – 200.
54. Юристовський О. З історії депортації населення українських Бескидів / О. Юристовський // Акція 51. Останні свідки. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – С. 14–22.

Автореферати дисертацій

55. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939-1953 рр): Автореф. дис... канд. політичних наук / Й. Е. Надольський. – Львів, 2007.

- 56.Цепенада І. Є. Українсько-польські етнополітичні відносини 40 – 50-х років ХХ століття : Автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д-ра політичних наук: спец. 23.00.05 / НАН України / І.Є. Цепенада. – К., 2009.

Інтернет-ресурси

- 57.Кляшторна Н. 1951 р. Як Польща і УРСР востаннє обмінялися територіями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/20/53053/>.
- 58.Кляшторна Н. Бойки на Херсонщині: проблеми збереження субетнічної самобутності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lemky.com/323-bojki-na-xersonshhiniproblemi-zberezhennya-subetnichnoyi-samobutnosti.html>.
- 59.Маркова С.Д. Аккультурация: к теориии вопроса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2015/12/60006> ; ТеориясоциальнойидентичностиТеджфелаТернера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iskhakov.narod.ru/tedter.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А.

**Взаємозалежність внутрішнього і зовнішнього вимірів існування у
формуванні якостей *homosoveticus***

Зовнішній вимір (політика)	Homo soveticus	Внутрішній вимір (пропаганда)
Заборона одноосібного господарства	Колективізм	Соціальне схвалення
Пільги від держави; Можливість несплати податків певний час	Потреба у патерналізмі	Видавання бажаного за дійсне
Черга на будинки в залежності від якості праці	«Праця – найвища цінність»	«Солодка цукерочка»
Репресії	Покірність	Упор на авторитет
Жити заради «вищої мети» на противагу власним амбіціям	Жертовність	Фальшива дилема
Планова економіка як модель розвитку держави	Планіфікація	Медіатори
Заборона релігії	Комуністична ідейність	Підміна понять
Державне «перевиховання» своїх дітей	Інфантилізм	Руйнування авторитету
Контрольована ініціатива в локальних діях	«Ініціатива – ерзац свободи»	Контроль Мільє
«Сценарій життя»	Примарна стабільність	Напівправда

Укладено автором.

Додаток Б.

Напрями і методи пропаганди під час та після переселення бойків на Херсонщину

Напрямок	Метод	Прояв
----------	-------	-------

Переконання	Соціальне схвалення	«А ваші сусіди вже написали заяви на добровільне переселення»
	Медіатори	Люди прорадянських поглядів або попередньо заангажовані доносять «правду» про життя в СРСР
	Підміна понять	Оунівці – вороги народу; переселенці-бандерівці
	Видавання бажаного за дійсне	Невідповідність між задекларованою наявністю будинків на Херсонщині і реальною їх відсутністю
	Слова-класифікатори	Газета « <u>Правда</u> », «Сталінська <u>дружба народів</u> », «Рубайте ліс <u>собі</u> на хати»
	«Солодка цукерочка»	Дошки-пошани, медалі, грамоти за плідну працю
Маніпулювання	Фальшива дилема	«Або колгосп або Сибір», «Або працею в неділю всупереч релігії або конфіскація землі»
	Напівправда	Перепис майна у зв'язку з пере оподаткуванням
Примус	Упор на авторитет	Використання авторитету вчителя, як засобу для примусу написання заяв на переселення
	Контроль Мільє	Штучно створені соціальні групи (за професійною діяльністю) для контролю над оточенням переселенців
	Руйнування авторитету	Примусове нав'язування «хибності» власної культури шляхом сумнівів у розумових здібностях переселенців

Укладено автором.

Додаток В.

Динаміка будівництва домів для переселенців на Херсонщині

(липень-жовтень 1951 р.)

В.1 План будівництва будинків в колгоспах області для переселенців

(від 16 травня 1951 р.)

<i>№</i>	<i>Назва колгоспу</i>	<i>Нових будинків</i>	<i>Відновленні</i>	<i>Всього</i>
1	Червонофлотець	36	128	214
2	Шлях комунізму	57	80	137
3	Ім. Калініна	64	92	156
4	Ім. Молотова	43	50	93

Укладено автором на основі [9].

В.2 Побудовано (Шлях комунізму та ім. Молотова) станом на 30.07. 1951 р.

<i>№</i>	<i>Назва колгоспу</i>	<i>Побудовано</i>	<i>На стадії будівництва</i>
1	Шлях комунізму	0	44
2	Ім. Молотова	0	25

Укладено автором на основі [8] .

В.3 Побудовано (Червонофлотець, ім. Калініна) станом на 25.10.1951

<i>№</i>	<i>Назва колгоспу</i>	<i>Побудовано</i>	<i>На стадії будівництва</i>
1	Червонофлотець	4	202
2	Ім. Калініна	14	72

Укладено автором на основі [8] .